

КАТЕГОРІАЛЬНІ ОЗНАКИ ТЕКСТУ У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ВИМІРІ

Поліщук Н.П.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Борисенко Ю.А.,

Київський міжнародний університет

У роботі розглядаються процеси функціонування мови як засобу комунікації, а саме: функція творення тексту. Вивчення тексту передбачає висвітлення основних аспектів лінгвістики мовлення.

Ключові слова: лінгвістика тексту, комунікація, мовлення, смисл і прагматика.

В работе рассматриваются процессы функционирования языка как средства коммуникации, а именно: функция создания текста. Изучение текста предполагает освещение основных аспектов лингвистики речи.

Ключевые слова: лингвистика текста, коммуникация, речь, смысл и прагматика.

The article approaches the language as the means of communication and focuses on its text-creating function. The text study involves highlighting basic aspects of communicative linguistics.

Key words: text linguistics, communication, speech, meaning and pragmatics.

Становлення лінгвістики тексту як окремої галузі філології відображає весь хід розвитку сучасної лінгвістичної науки. Текст є первинною даністю всього гуманітарно-філософського мислення, тією безпосередньою дійсністю, яка є вихідною для цих дисциплін [15].

Інтерес до вивчення тексту зумовлений прагненням пояснити мову як глобальне явище з погляду сучасного мовознавства, як цілісний засіб комунікації, глибше вивчити зв'язки мови з різними сторонами індивідуальної діяльності людини, реалізованими через текст. При цьому предметом розгляду є одна з основних функцій мови — функція творення тексту [15]. Лінгвістика тексту — це наука про сутність та організацію передумов і умов людської комунікації. Становлення її як науки було зумовлене ходом розвитку сучасної філології. Інтенсивне вивчення тексту передбачає поворот від лінгвістики мови до лінгвістики мовлення, посилення уваги до акту комунікації.

Опис такої багатопланової системи, як текст, припускає залучення принципово нової системи понять і методів аналізу, а також використання даних, набутих галуззю мовознавства раніше [16].

Текст є цілісною знаковою формою організації мовлення. Даються такі визначення: 1) текст як змістовна послідовність, закінчена та правильно оформлена; 2) деяка загальна модель для групи текстів; 3) послідовність висловлювань, що належить одному учаснику комунікації; 4) письмовий за формою мовленнєвий твір [9, с. 471].

Вчені виділяють чотири концепції тексту: *результативно-статичну* (текст як інформація, відокремлена від свого носія, у вигляді послідовності висловлювань, об'єднаних смисловими зв'язками); *процесуальну щодо свого носія* (текст як реалізація мовленнєвої здатності індивідуума); *каузальну* (текст як продукт активної мовленнєвої діяльності людини); *стратифікаційну* (текст як найвищий рівень мовної системи) [18].

У лінгвістиці тексту тривалий час текст визначався на основі стрижневої категорії, якою вважалася зв'язність — семантична, яка є обов'язковою, і формальна, яка може експлікувати семантичну застосуванням граматичних і лексичних засобів мови [23]. Отже, текст — це ідеальна вища комунікативна одиниця, яка тяжіє до смислової замкнутості й закінченості, констатуючою ознакою якої є зв'язність, що виявляється кожного разу в інших параметрах, на різних його рівнях і в різних сукупностях окремих зв'язків [7, с. 49–67].

Лінгвістика тексту як галузь мовознавства розглядає будову тексту, творення та його конструктивні елементи з точки зору формальної і змістовної структури формування його смислу. Таким чином текст отримує нове тлумачення відповідно до завдань, які ставить перед собою лінгвістика тексту, що робить його предметом особливого вивчення, що є **метою** нашого дослідження.

Метою статті є комплексне вивчення тексту у процесі комунікації, а саме: зв'язок мови і мовлення в контексті людського мислення.

Дослідники, розглядаючи структурний аспект мовної одиниці в тексті, вивчають співвідношення граматичних і лексичних факторів на прикладі конкретного мовного матеріалу, що дозволяє дійти цілком обґрунтованих висновків на підставі методичних прийомів будь-якого дослідження, що чітко ілюструє мовні засоби зв'язування елементів тексту в певну єдність, про що свідчать наведені в тексті приклади, і завдяки чому теоретичні положення мають точне обґрунтування.

Слід звернути увагу на те, що будь-який відрізок тексту виявляє єдність змісту і структури, які виражені смислом, граматичними і лексичними засобами. У такому разі можна розглядати текст у двох планах: у плані змісту, тобто комунікативного членування, і в плані формальної лексико-граматичної будови [4], де досліджуються мовні способи об'єднання речень в більш великі комплекси, які за обсягом перевершують пропозиції, як прості, так і складні, й передають висловлювання. Ці способи досить різноманітні, оскільки вони використовують граматичні та лексичні засоби.

Слід враховувати, що вживання деяких граматичних форм у тексті залежить від їх понятійного й системного значення. Виявляється, що в тексті граматичні форми, поєднуючись зі значенням лексичних одиниць, які нібито проникають у ці форми, можуть мати цілу низку значень, відповідно розширюється і сфера їх вживання. Дані форми можуть мати різноманітні результативні, контекстні значення, яким, проте, завжди притаманне єдине, абстрактне понятійне значення. Позиція форми є визначальною у відповідній підсистемі мови.

Важливим, з точки зору лінгвістики тексту, є вивчення його будови, де провідну роль відіграє послідовність членів речення, що визначається факторами, які виникають при створенні тексту, а саме: 1) побудова надфразових одиниць, тобто зв'язування складових компонентів речення; 2) вимога комунікативного членування, що відповідає намірам авторів висунути на перший план (не на перше місце) найважливіше в реченні, його тему (в разі необхідності), а також довести до слухача (читача) і його рему; 3) дотримання ритміко-мелодійного малюнка речення; 4) необхідність дотримуватися традиційної граматичної норми [4].

Текст як вища комунікативна одиниця складається з окремих частин (текст — продукт мовленнєвої діяльності), які пов'язані між собою і є одиницями мовленнєвої діяльності. Такою одиницею є висловлювання, яке, з точки зору змісту та інтонації, є закінченим і має певну смислову й граматичну структуру. Воно визначається як ідеальна комунікативна будова, що характеризується смисловою завершеністю і комунікативною

стійкістю, які проявляються незалежно від контексту. Слід враховувати, що саме зміст визначає поняття цілісності тексту і має представлятися відправникові й одержувачеві як якась «осмислена доцільна єдність» [3].

Варто зазначити, що в тексті, який є результатом комунікативної діяльності, де відбивається як пропозиціональна, так і прагматична інформація, розмежовується пропозиціональний зміст і прагматична настанова (прагматичний компонент, модально-прагматична рамка) висловлювання, що є основою його семантико-прагматичного уявлення.

Сьогодні, згідно з дослідженнями мовознавців, можна стверджувати те, що мова як замкнута самодостатня система вимагає більш глибокого вивчення, зокрема щодо її механізму функціонування у процесі комунікації [5].

Враховується той факт, що комунікативна функція мови здійснюється за умови наявності певного змісту, що є предметом комунікації. Цей мовний зміст відображається в семантиці мовних одиниць, за допомогою яких відбувається процес комунікації [20]. При цьому прагматичні компоненти співіснують з семантичними на всіх рівнях формування семантичного змісту мовного знака [17]. Отже, тільки в комунікації реалізуються всі якості мови, починаючи від звучання і закінчуючи складним семантичним механізмом однозначного з'ясування значення конкретних мовних актів [8], що допомагає розглядати функціональну значущість цього явища при вивченні комунікативно-прагматичних аспектів функціонування. І оскільки вивчення мови як засобу спілкування, тобто мови в дії, в реальних процесах комунікації є особливістю комунікативно-прагматичного підходу до мовних явищ, це дозволяє досліджувати дану проблему у функціональному аспекті. Прагматичний аспект аналізу граматичних категорій розробляється в загальному контексті прагматичного підходу до явищ мовної системи. При цьому слід враховувати, що вони вживаються не ізольовано, а в складі речення висловлювання як цілісної системи. Таким чином, граматичні структури відіграють важливу роль у процесі комунікації, оформлюючи структуру висловлювання. Висловлення є результатом взаємодії його власне семантичного (тобто пропозиціонального) змісту з прагматичною настановою, що дозволяє узагальнити і досягнути все те, що зазвичай розуміється під мовленнєвою ситуацією, спрямованою на комунікацію [6].

Сукупність комунікативно-прагматичних чинників, що створюють соціопсихологічну ситуацію конкретного мовного акту узагальнення і детермінують таким чином комунікативно-однорідний зміст висловлювання, трактується як прагматична настанова, її центральним

поняттям є інтенція (комунікативний намір мовця), тобто спрямованість висловлювання на розв'язання певного мовного завдання спілкування [12]. Ситуація мовного спілкування є необхідним координаційним апаратом висловлювання для будь-якого комунікативного акту, оскільки комунікація в цілому реалізується в конкретних комунікативних актах. А елементарний комунікативний ланцюг «відправник — повідомлення — одержувач» виконує роль кванта комунікації [21]. Якщо відсутній будь-який з цих компонентів, комунікативний акт неможливий. Важливим є той факт, що певна свобода вибору тих чи інших моделей мови мовцем є характерною особливістю комунікативного акту. Слід зазначити, що прагматика мовної одиниці є змістовною. І якщо говорити про актомовленнєвий зміст висловлювання, який відображає ситуацію комунікативного акту, то тут йтиметься про більш повний зміст висловлювання. Прагматичний зміст співвідноситься з певними формально-мовними та просто мовними показниками [13].

У сучасній лінгвістиці представлені вже сформовані два категоріальні підходи до визначення прагматичного аспекту мови.

1. Категорії, зорієнтовані на мовця, які припускають сприйняття ним висловлювання та дають оцінку наданій інформації.

2. Категорії, зорієнтовані на співрозмовника, які припускають вплив на слухача, особу, до якої звернене висловлювання, — на адресат [13].

Необхідно зазначити, що поняття адресанта, адресата та пов'язуючого їх продукованого адресантом в мовній інтеракції з адресатом висловлювання, є центральними при будь-якому підході до побудови моделі комунікативного акту. Слід підкреслити, що в ситуації комунікативного акту можлива наявність третьої особи, яка перебуває у межах чутності цього висловлювання, що дає йому можливість прийняти повідомлення адресанта, призначене для адресата. Цей третій антропоконституент комунікативного акту є слухачем. Розглядаючи ці категорії, варто зазначити, що, з одного боку, прагматика трактується як комунікативний аспект мови й орієнтується на дослідження кінцевого результату — ефекту мовної комунікації [8]. У цьому разі реалізується функція впливу на одержувача інформації, що є кінцевою метою комунікації і що слід враховувати при розгляді комунікативно-прагматичного ефекту у використанні мовних одиниць. Прагматика досліджує використання мовних одиниць у плані комунікації, що дає можливість мовцеві впливати на слухача, тобто особу, до якої звернуте висловлювання. Фактор адресата при цьому є визначальним моментом [2]. Для найбільш адекватного здійснення свого наміру з метою безпосереднього впливу на адресата,

мовець добирає відповідні мовні форми [19], що дозволяє формувати висловлювання. Адресат при цьому виступає як особа або група осіб, якій / яким призначається висловлювання, що йде від адресанта [11]. З іншого боку, увага акцентується на суб'єктивному факторі, тобто мовець вибирає провідну позицію. Якщо семантика моделює відносини між мовними знаками, то прагматика вивчає відношення між знаками і тими, хто їх використовує. Цей фактор має важливе значення при розгляді прагматичного аспекту в процесі комунікації. Очевидно, що категорія суб'єкта розглядається як центральна категорія прагматики, основа якої полягає в більш загальній властивості мови, що пронизує всі його сторони, — в суб'єктивності. Таким чином, можна розглядати відношення «мовець — мовний знак» [14].

Розглядаючи поняття прагматичного суб'єкта, слід зазначити, що на формально-граматичному рівні виділяється граматичний суб'єкт — підмет речення, семантичний синтаксис виділяє семантичний суб'єкт. З точки зору прагматики, семантичний суб'єкт розщеплюється на три сутності — виконавця, протагоніста (виконавця дії), мовця і джерело інформації (автора висловлювання). Важливим є той факт, що «як тільки на сцені з'являється суб'єкт мовлення з його ставленням до змісту повідомлюваного, як тільки мова виявляється адресованою слухачеві, на якого вона повинна справити певне враження, може переконати його в чому-небудь, набуває чинності комунікативне членування, що розділяє всі повідомлення на тему і рему із залежними від них членами висловлювання» [14].

Беручи до уваги цей факт і враховуючи, що будь-який член речення є носієм двох значень — граматичного та комунікативного, можна розглядати взаємозв'язок між граматичною та комунікативною структурою суб'єктно-предикативних відносин. При цьому під предикацією розуміється віднесення даного змісту, даного предмету думки до дійсності, здійснене в реченні (на відміну від словосполучення). Суб'єктивно-предикатні відносини, зумовлені на комунікативному рівні, виникають між двома членами висловлювання — комунікативним суб'єктом (темою) і комунікативним предикатом (ремою) [22]. Перший з них являє собою «те, що в даній ситуації відомо або, принаймні, може бути легко зрозуміле і з чого виходить мовець» [10]

«У ролі теми можуть виступати імена осіб — учасників бесіди, назви згадуваних вже предметів або осіб, вказівки на місце, час або причину. Популярність теми, даної в ситуації або в контексті, робить не обов'язковим її словесне вираження» [5]. Тема як щось відоме може бути словесно не виражена, що створює необхідність в її спеціальному виділенні, «особливо часто на початку повідомлення, коли мовець “задає”

певну тему тому, хто слухає, або уточнює її в ході розмови, ніби нагадуючи про неї співрозмовнику» [1, с. 120]. Звичайною точкою опори при введенні нової теми є обставини місця і часу або просто дієслова, які позначають наявність, появу та інші дії суб'єкта.

Отже, текст, що містить певну сукупність структурованих мовних одиниць, перетворюється на комунікативну цілісність на основі тематичної організації мовного акту, що визначається конкретною матеріальною (структурною) ситуацією та інтенцією комунікантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Статус импликации в системе текста / И.В. Арнольд // Интерпретация художественного текста в языковом вузе. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1983. — С. 3–14.
2. Арутюнова Н.Д. Фактор адресата / Н.Д. Арутюнова // Известия АН СССР. — 1981. — № 4. — Т. 40. — С. 356–367.
3. Веденина Л.Г. Французское предложение в речи / Л.Г. Веденина. — М.: Высш. шк., 1991. — 188 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 344 с.
5. Зиндер Л.Р. Лингвистика текста и фонология / Л.Р. Зиндер // Просодия текста: тезисы докладов науч.-метод. конф. (7–9 декабря, Москва). — М., 1982. — С. 19–22.
6. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. — Л.: Наука, 1972. — 216 с.
7. Кирвалидзе Н.Г. Дейктические средства в системе современного английского языка и их роль в организации текста; дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Н.Г. Кирвалидзе. — Т., 1991. — 379 с.
8. Колшанский Е.В. Коммуникативная функция и структура языка / Е.В. Колшанский. — М.: Наука, 1984. — 175 с.
9. Краткий словарь терминов лингвистики текста / сост. Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. — М.: Прогресс, 1978. — 479 с.
10. Маслов Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. — 2-е изд. — М.: Высш. шк., 1987. — 272 с.
11. Поспелова А.Г. Речевые приоритеты в английском диалоге: дис. в виде науч. докл. ... канд. филол. наук / А.Г. Поспелова. — СПб., 2001. — 72 с.
12. Почепцов Г.Г. О коммуникативной типологии адресата / Г.Г. Почепцов // Речевые акты в лингвистике и методике. — Пятигорск, 1986. — С.10–16.
13. Почепцов Г.Г. Предложение / Г.Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. — М.: Наука, 1981. — 285 с.
14. Психология: Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. - Москва: Политиздат, 1990. — 495 с.
15. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е.А. Реферовская. — Л.: Наука, 1983 — 215 с.
16. Семиотика / сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю.С. Степанова, — М., 1983. — 636 с. † // Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / общ. ред., вступ. ст. и коммент. Н.А. Слюсаревой. — М., 1990.
17. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр // Фердинанд де Соссюр. Труды по языкознанию. — М., 1977. — 695 с.
18. Фефилов А.И. Прагматические компоненты языковых единиц / А.И. Фефилов // Коммуникативно-прагматические функции языковых единиц. — К.: Изд-во Куйбышев, ун-та, 1990. — С. 7–13
19. Филиппов К.А. Лингвистика текста и проблемы анализа устной речи / К.А. Филиппов. — Л., 1989. — 97 с.
20. Хомский Н. Язык и мышление / Н. Хомский. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1972. — 126 с.
21. Шахнарович А.М. Семантические аспекты коммуникативной функции языка / А.М. Шахнарович // Язык как коммуникативная деятельность человека. Сб. науч. трудов МГПИИЯ. — Вып. 284. — М., Наука, 1987. — С. 26–30.
22. Штерн А.С. Перцептивный аспект речевой деятельности: (Экспериментальное исследование) / А.С. Штерн. — С.-Петербург, 1992. — 236 с.
23. Guillaune G. Principes de linguistique theorique de Gustave Guillaume / Ed. par R. Valin. — Quebec; Paris, 1973. — P. 176.